

CREDINȚE POPULARE ROMÂNEȘTI OGLINDITE ÎN MATERIALELE DIALECTALE

MIHAELA-MARIANA MORCOV

Vocabularul dialectal românesc ilustrează, prin intermediul unor evoluții semantice surprinzătoare, legătura intimă dintre româna populară și domeniul credințelor magico-religioase. Vitalitatea acestei relații este confirmată în special de anchetele dialectale al căror scop nu a fost acela de a scoate la iveală cuvintele de origine magico-religioasă. Este vorba despre cercetările de teren care au urmărit înregistrarea și cartografierea denumirilor asociate cu diverse aspecte ale vieții materiale sau sociale. Elocvente în acest sens sunt câteva hărți care au fost incluse în cuprinsul volumelor I și II, din atlasele lingvistice regionale românești. După cum se știe, volumele menționate au fost dedicate denumirilor care se referă la corpul omenesc și la familie. Unele dintre aceste denumiri evocă, în paralel cu sensul urmărit de anchetatori, și o accepție aflată în strânsă legătură cu mitologia populară românească. În cele ce urmează, vom analiza acești termeni dialectali, precum și alte cuvinte de sorginte magico-religioasă, care au fost atestate atât în atlasele lingvistice românești, cât și în culegerile de texte dialectale. Cuvintele pe care le vom analiza fac parte din următoarele câmpuri semantice: câmpul semantic al nașterii, câmpul semantic al copilului și al copilăriei și câmpul semantic al bolilor.

I. CÂMPUL SEMANTIC AL NAȘTERII

1. Denumirile dialectale ale placentei

Într-un articol anterior (Morcov 2013) am analizat legătura existentă între sensul 'placentă', pe care cuvântul *soartă* l-a dobândit la nivelul domeniului dialectal românesc, și credințele populare legate de semnificația magică a placentei. Sensul inedit al cuvântului românesc are la origine o credință străveche, întrucât ea fost evidențiată și în alte spații culturale din Europa¹. Ecurile acestor credințe se păstrează și la nivel lexical prin intermediul unor expresii utilizate cu sensul figurat

¹ În localitatea Tortosa, din Catalonia, Spania se crede că membrana care acoperă capul copilului la naștere aduce noroc (Moreira 1934: 142).

‘a avea noroc’: fr. *être né coiffé* ‘a se naște cu capul acoperit’, ‘a fi norocos’; rus. в *рубашке родился* ‘a se naște în cămașă’, ‘a fi fericit’ (Petit Larousse 1995 s.v. *coiffé* Ожегов 1973 s.v. *родиться*).

În graiurile dacoromâne placenta este desemnată frecvent prin intermediul cuvintelor care fac parte din câmpul semantic al vestimentației. Această tendință a fost favorizată, pe de o parte, de o trăsătură evidentă a referentului, constând în asemănarea dintre organul denumit și hainele copilului și, pe de altă parte, de conotația magico-religioasă pe care, uneori, îmbrăcăminte a dobândit-o la nivelul credințelor populare.

Denumirile *scutec*, *cârpe* (sau *cârpele copilului*) nu au probabil nicio implicație în planul credințelor magico-religioase². În schimb, termenii sinonimici *cămașă*, *tichie* și, mai ales, *căiță* sunt puternic marcați din perspectiva acestor credințe (Bălțeanu 2001: 33, 34, 179, 180).

Cu excepția Maramureșului, cuvântul *cămașă* a fost consemnat, ca denumire a placentei, în toate graiurile dacoromâne din România. Vitalitatea cuvântului este subliniată nu numai de frecvența atestărilor, ci și de seria de substantive derivate de la rădăcina acestui termen: *cămeșoaie* – într-o localitate din Transilvania (ALRR–Trans. II, harta 257, pct. 281) – *cămășuță*, *chimeșuță* – în trei puncte din Muntenia și din Banat (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 144, pct. 790, 801; NALR–Ban. II, harta 176, pct. 97) –, *cămășuică* și *cămășuie* – în două localități din Oltenia (NALR–Olt. II, harta 169, pct. 947, 935).

Din perspectiva credințelor populare românești, accepția figurată a cuvântului *cămașă* nu trebuie asociată cu un simplu transfer metaforic, ci cu funcția reală pe care obiectul desemnat o are în conștiința vorbitorilor. Valeriu Bălțeanu atrage atenția asupra faptului că, în folclorul românesc, solomonarii dobândesc puteri magice prin îmbrăcarea propriei placente (Bălțeanu 2001: 34).

Se mai poate invoca un argument în favoarea semnificației magico-religioase a cuvântului *cămașă* ‘placentă’. După cum arată Valeriu Bălțeanu, cuvântul în discuție face parte din structura mai multor sintagme relaționate cu domeniul culturii populare: *cămașa de mire*, *cămașa soacrei*, *cămașa de moarte* și *cămașa ciunii* (*ibid.*). Corespondența existentă între sintagmele menționate și denumirile placentei este întărită de prezența unor substantive compuse, construite pe baza unui tipar structural comun: *cămașa copilului* (NALR–Ban. II, harta 176, pct. 24, 36; NALR–Criș. II, harta 242, pct. 206; ALRR–Trans. II, harta 257, pct. 289, 309; NALR–Mold. și Bucov. II, harta 131, pct. 506, 637, 678; ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 144, pct. 743, 804), *cămașa fătului* (NALR–Mold. și Bucov. II, harta 131, pct. 499) ; *cămeșă di năștiri* (*ibid.*, pct. 605), *chimeșă (art.) dă năștiri* (NALR–Criș. II,

² Cuvântul *scutec* a fost înregistrat în punctele 945 și 44 din Oltenia și Banat (NALR–Olt. II, harta 169; NALR–Ban. II, harta 176), în timp ce termenul sinonimic *cârpe* sau *cârpili copilului* a fost documentat într-o zonă mult mai întinsă, cuprinzând 17 puncte cartografice din Muntenia (ALRR–Munt.-Dobr. II, harta 144).

harta 242, pct. 109), *cămașa lui din pânțele* (NALR–Olt. II, harta 169 pct. 979), *cămiășă dă piele* (NALR– Ban. II, harta 176, pct. 58).

Ca denumire a placentei, cuvântul *chichie* (*tichie*) apare într-o localitate din Oltenia (954). În credințele populare, membrana denumită *chitie* reprezintă semnul distinctiv al strigoilor sau al oamenilor care deoache copiii și vitele (Bălțeanu 2001 : 179, apud Pamfile, Șez.).

Prezența, tichiei, la naștere poate fi la fel de bine asociată cu norocul, fapt oglindit de expresia *născut cu tichia-n cap* ‘om norocos’ (Bălțeanu 2001: 179 apud I. Zanne), pentru care găsim o creație lexicală paralelă în limba franceză (vezi mai sus). Din datele lingvistice pe care le analizează, Valeriu Bălțeanu mai desprinde o concluzie referitoare la însușirile sau la identitatea copilului născut cu tichie pe cap. Acesta este un substitut al diavolului, numit uneori, în limba populară *Cel cu tichie* sau *Tichiuță* (Bălțeanu 2001: 180).

Cuvântul *căiță* a fost înregistrat cu sensul ‘placentă’ în două puncte cartografice din ALRR–Munt. și Dobr. II (harta 144, pct. 803 și 825). Termenul *căiță* ‘placentă’ evocă aceleași credințe pe care le-am menționat în cazul cuvântului *tichie* (Bălțeanu 2001: 33, 34).

2. Denumirile dialectale ale ursitoarelor

Pe lângă denumirea obișnuită a celor trei femei care ursesc soarta copiilor la naștere, în ALR I/II au fost înregistrate, cu accepția ‘ursitoare’, și alte cuvinte a căror motivație semantică se află în strânsă legătură cu percepția nuanțată a referentului. Unii vorbitori identifică ursitoarele cu vrăjitoarele, după cum rezultă din următoarele răspunsuri: *strîjile*, *strîgaie* (*strîgoi*), *vrăjituare*, *vrăjitori* ‘ursitoare’ (ALR I/II, harta 241, pct. 243, 270, 273, 302, 398, 658, 458, 502). Acest fenomen este explicabil, ținând cont de faptul că vrăjitorii sau vrăjitoarele pot prelua o parte din atributele ursitoarelor. Unul dintre aceste atribute este capacitatea de a prezice viitorul. Nu întotdeauna denumirea specifică vrăjitoarei desemnează ursitoarea. Interesant însă este faptul că vorbitorii sunt conștienți uneori de această confuzie. Este cazul informatorului din punctul cartografic 251, care a ținut să precizeze că ‘femeia din sat’ poartă un nume diferit de cel al ursitorilor.

În localitatea cu numărul 231 din ALR I/II, ‘ursitoarele’ poartă numele de *bosorcoi*. Potrivit lui Ion Ghinoiu, cuvântul *bosorcoi* desemnează, în Oaș, strigoii viu, „care ia mana holdelor și vitelor pe timp de noapte” (Ghinoiu 2001: 24). În punctul 454 din rețeaua ALR, ursitoarele se confundă cu *babili*. Această denumire evocă simultan vrăjitoarele și o serie de făpturi binevoitoare sau răuvoitoare din mitologia populară românească. (DA s.v. *babă*)

În punctele 223 și 363, din rețeaua ALR I/II, a fost înregistrată denumirea *zâne*, ca reflex al credinței că ursitoarele sunt trei zâne surori. Într-o localitate din Transilvania (385), cuvântul folosit pentru a desemna ursitoarele este *poșitori*.

Motivația semantică a termenului este sublinată chiar de notele lingvistice care însoțesc răspunsul obținut în punctul 395. Potrivit credințelor populare, ursitoarele „vini și-l pocească pi copil”. În localitățile 385 și 632, informatorii au precizat că cei care ursesc soarta copilului sunt bărbați. Această informație interesantă, pe care nu am găsit-o în nicio sursă de documentare etnografică, este subliniată atât de precizările informatorilor, cât și de forma de masculin a denumirilor. Elocvente în acest sens sunt răspunsurile *ursutoriu* și *ursitoriu*, înregistrate în localitățile cu numerele 632 și 637.

Potrivit lui Sim. Fl. Marian, cei mai mulți români cred că ursitoarele se opresc la fereastra casei în care s-a născut copilul, unde îi torc firul vieții, îi cântă și îi urează de bine sau de rău (Marian 2000: 56). Această credință se reflectă la nivelul următoarelor răspunsuri dialectale: *ursătoare la feriastî* (punctul 56), *vin ursători la fereastă* (punctul 378), *vin ursătorle la feriastî* (punctul 213) (ALR I/II, harta 241).

Dat fiind că rolul ursitorilor este acela de a hotărî soarta copiilor și de a le hărăzi un soț sau o soție, cele trei femei se confundă, în conștiința colectivă, cu ursita sau cu ursitul (pct. 420, 434, 451, 516, 518).

Denumirile ursitoarelor ilustrează bogăția credințelor populare și a vocabularului românesc de origine magico-religioasă atât la nivel onomasiologic, cât și în plan semasiologic. Cuvântul *ursitori* desemnează în mai multe localități din sudul țării nu numai zânele care hotărăsc soarta omului la naștere, ci și masa pe care moașa sau mama copilului o pregătesc în cinstea ursitoarelor. Cu această valoare semantică, termenul a fost consemnat atât în ALR I/II, harta 241 (pct. 820, 842), cât și în TDM III (pag. 333, 575) și TDO (pag. 398). Potrivit tradiției populare, masa destinată ursitoarelor trebuie să fie încărcată cu alimente sau cu obiecte care constituie indicii ale meseriei alese mai târziu de către copil (*ibid.*). În culegerile de texte dialectale muntenesti și oltenesti, toate informatoarele care au evocat acest obicei au amintit printre elementele constitutive ale hranei rituale pâinea sau turta (*ibid.*). În anumite localități din Muntenia (Băneasa, jud. Ilfov), dar și din Oltenia (Amărăștii-de-Jos, rn. Caracal), *ursitorile* constau nu numai în pregătirea mesei, ci și în acțiunea de spălare și de îmbrăcare a copilului și a lăuzei după naștere (TDM III: 575, TDO: 398).

Cu sensul de ‘ospăț’ sau de ‘cadouri’, cuvântul *ursitoare* și sinonimul său, *ursită*, intră în structura expresiilor: *a pune ursitorile/la ursitori* (cu varianta *a pune pe/a face de ursită copilului* ‘a pune masa cu ocazia ursitorilor’) (ALR I/II, harta 241, pct. 596, 820, 846, 890, 932, 960). Cuvintele *ursitori* și *ursită* sunt întâlnite, de asemenea, în contexte legate de căsătorie. Într-o localitate din Basarabia (428), expresia *a desfăce cuiva ursita* desemnează ritualul la care recurg fetele care nu se pot căsători. După spusele unui vorbitor din localitatea cu numărul 512, când unei femei i-a murit soțul, ea zice: „mai am o ursători, adică mai am un bărbat. „Ca să se mărite, ea își fași pi ursâtî la o babă care știe descânta de ursată”. În punctul 618

din ALR I/II, expresia *a face de ursită* este asociată cu acțiunea tinerilor de a ghici identitatea viitorului soț (sau a viitoarei soții). Această expresie se înrudește din punct de vedere semantic cu denumirea *cu vrăjitu*, folosită în două localități din Oltenia pentru a desemna farmecele prin care flăcăii și fetele de măritat încearcă să afle trăsăturile viitorului consort (sau ale viitoarei consoarte) (TDO: 132, 355).

Atât expresia *a face de ursită*, cât și denumirea *cu vrăjitu* ne permit să observăm punțile de legătură care se țin, la nivelul credințelor populare, între aria semantică a nașterii și cea a căsătoriei.

Expresiile în componența cărora întânim cuvântul *ursită* pot fi corelate în același timp cu sfera semantică a morții. În punctele cartografice 558 și 652 informatorii au menționat că cei care *fac pe/de ursită cuiva*, uneltesc moartea unei persoane, pentru a se căsători cu soțul sau cu soția acesteia (ALR I/II, harta 241). Pentru a înțelege motivația acestei expresii, ne este utilă precizarea lui S. Fl. Marian referitoare la situația bărbaților care, deși au atins vârste înaintate, nu și-au putut întemeia o familie. Potrivit credințelor populare, întârzierea căsătoriei se explică prin faptul că fetele predestinate bărbaților neînșurați sunt deja căsătorite cu alții, iar moartea soților acestora ar fi singura în măsură să le elibereze, ducând la împlinirea ursitei (Marian 2000: 160).

În punctele cartografice 467 și 667, vorbitorii anchetați au declarat că ursita este un vânt rău care îi lovește sau îi doboară pe oameni (ALR. I/II, harta 241). Cel mai probabil, vântul se identifică în acest context cu duhurile rele sau cu bolile. Răspunsul obținut în punctul 667 este confirmat de un alt informator, care a asociat ursita cu frigurile: „ari ursăți îi stânji frigărli” (*ibid.*, pct. 590).

Un alt aspect mai general privește productivitatea familiei lexicale din care face parte denumirea ursitoarelor. Astfel, de la verbul care se află la originea denumirii *ursitoare* s-a format cuvântul *a deursi*. Acesta este folosit, în punctul cartografic 652, cu sensul de ‘a-i ajuta pe tineri să se căsătorească, prin intermediul farmecelor sau al descântecelelor’.

Deși credințele referitoare la ursitori s-au păstrat, în toată bogăția și frumusețea lor, cel puțin până în momentul în care au fost realizate anchetele care stau la baza *Atlasului lingvistic român*, ele nu sunt acceptate întotdeauna fără a fi analizate și filtrate în prealabil prin experiența de viață sau prin rațiunea vorbitorilor. Prezintă interes, în acest sens, unele dintre comentariile extralingvistice sau dintre gesturile care însoțesc cuvintele dialectale furnizate de informatori. Unele dintre ele exprimă scepticismul sau neîncrederea totală („Nu prea se crede în ele” – pct. 148 ; „Sunt numai în povești. Nimeni nu le-a văzut și nu le-a auzit” – pct. 347; în punctele 231 și 357 s-a precizat că informatorii își exprimă neîncrederea prin râs), altele doar trasează o graniță între un trecut îndepărtat, feeric și un prezent care și-a pierdut magia. Din ultima categorie face parte observația formulată de vorbitorul din localitatea cu numărul 150: „Acum nu mai vin”.

II. CÂMPUL SEMANTIC AL COPILULUI ȘI AL COPILĂRIEI

1. Denumirile dialectale ale copilului din flori și ale copilului nebotezat

O altă categorie de cuvinte dialectale asociate cu ideea că omul nu își poate hotărî singur destinul sunt cele care desemnează în dacoromână ‘copilul din flori’. Într-o localitate din Transilvania (punctul 323), termenul utilizat pentru a desemna ‘copilul ilegitim’ este *nelejuit* (ALRR–Trans. II, harta 249). Într-un sat din Banat, ‘copilul din flori’ a fost desemnat prin sintagma *prunc străin* (ALR I/II, harta 211, pct. 51). Aceeași motivație se află la originea denumirilor muntenesti *vinitic* și (*copil*) *dă pripas* (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 142, pct. 712, 701, 840, 849). Fenomenul semnalat subliniază statutul pe care comunitatea rurală îl rezervă copiilor ilegiti. Concepți în afara legii și a Bisericii, aceștia sunt condamnați încă înainte de naștere. În viziunea țaranului român, osânda este confirmată nu numai de criteriile omenești, ci și de regulile și principiile divine. În acest mod se explică denumirile dialectale prin care copilul din flori și ființele demonice se identifică.

Termenul *priculiș* este atestat în două localități ca denumire a bastardului (ca răspuns principal în punctul cartografic 68 și, ca răspuns secundar, în punctul 69) (NALR–Ban. II, harta 173). O variantă fonetică a cuvântului (*prigorici*) a fost înregistrată, ca răspuns secundar, și în NALR–Oltenia II (harta 167, pct. 907). Potrivit credințelor populare, pricolicii „sunt oameni vii care au fost urșiți să se prefacă în lupi pentru o anumită perioadă de timp” (Taloș 2001: 121). În mitologia populară românească, există o atestare care confirmă și în același timp nuanțează motivația semantică a denumirii *pricolici* ‘copil din flori’. Potrivit lui Ion Taloș, copiii din flori devin pricolici dacă părinții și bunicii acestora s-au născut, la rândul lor, în afara căsătoriei (Taloș 2001: 121). Această informație este confirmată de notele de la harta 173 (*Copil din flori* ‘bâtard’), din NALR–Ban. II (punctul 6), care cuprind următoarele explicații: „Se spune că cel din a treia generație de *copil* se dă în curiș capice ‘peste cap’ și se face *priculiș*. Dacă se tăvăleşte în urină, se poate face ce vrea el: lup, câine etc.”. Transformarea magică este așadar condiționată de existența unui precedent. Constatăm că repetarea unui eveniment și nu păcatul în sine este principalul criteriu de care se ține cont și în alte situații. Ion Taloș evocă, în acest sens, credința că blestemul se poate abate și asupra celui de al nouălea fiu născut în aceeași lună a anului ca și frații lui mai mari (Taloș 2001: 121). Sensul ‘copil din flori’ explică și alte valori semantice pe care termenul *pricolici* le-a dobândit la nivel dialectal. În DLR, de exemplu se precizează că, regional, această denumire este folosită ca epitet atribuit unui copil neastâmpărat, rău sau obraznic. Tot în DLR, se menționează și accepția ‘pui de animal nedezyvoltat, pipernicit’.

În punctele 876 și 893 din ALRR–Munt. și Dobr. II (harta 142) a fost consemnat cu sensul ‘copil din flori’ cuvântul *zvîrcolac*. Această denumire este confirmată de datele din ALR I/II (harta 211), unde găsim forma fără proteză a cuvântului, *vîrcolác* (în punctele 691 și 857).

Prin conținutul lor semantic, unele dintre denumirile copilului din flori par să se opună răspunsurilor pe care le-am analizat mai devreme. Ele au rolul de a atenua gravitatea faptului conștientizat de întreaga comunitate. Este cazul răspunsului *din grădina lu Dumnezeu* ‘copil din flori’, înregistrat în Muntenia, în localitatea cu numărul 842 (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 142). O denumire similară, în ceea ce privește motivația semantică, a fost înregistrată și într-o localitate din insula Mallorca: *del bon jesus* ‘al bunului Isus’ (ALC III, harta 490, pct. 82).

Unele dintre aceste denumiri merg până la a sugera ideea că bastarzii au fost concepuți într-un mod miraculos, întrupându-se din parfumul unei flori (*a mirosit o floare*), dintr-un vis (*din vis*) sau din vânt (*copil din vânt*) (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 142, pct. 830, NALR–Olt. II, harta 167, pct. 996, NALR–Ban. II, harta 173, pct. 67).

În folclorul românesc, mirosul florii simbolizează dragostea, iar scuturarea florii sau pierderea mirosului se află în legătură cu dăruirea dragostei și pierderea fecioriei (Evseev 2000: 61 apud M. Coman). Această semnificație poate să explice motivația semantică a sintagmei *copil din flori*, constituite, se pare, după un tipar structural specific limbii române. Cuvântul *flori* este, așadar, o denumire eufemistică pentru *dragoste*. Totodată, sintagma *copil din flori* a avut inițial rolul de a contracara efectul imaginii negative pe care comunitatea rurală o proiectează asupra copilului ilegitim, prin intermediul altor denumiri. O dovadă în acest sens sunt comentariile unui informator din Muntenia, potrivit cărora sintagma *copil din flori* îi desemnează pe copiii ilegitiimi care sunt înzestrați cu frumusețe fizică, în opoziție cu denumirea *fochi* care înseamnă ‘copil nelegitim, urât, nereușit’ (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 142, pct. 882).

Pentru a înțelege motivația denumirii *copil din vânt*, prezintă interes informația furnizată de Ion Ghinoiu, în lucrarea *Panteonul Românesc*. Potrivit etnografului menționat, în credințele populare românești, „vântul umblă după însurătoare” (Ghinoiu 2000: 206).

Denumirea bănățeană în discuție poate avea la bază o credință românească legată de atributele vântului. Acesta poate să aducă, printre alte lucruri, molime sau necazuri (*ibid.*). La nivel lingvistic, această credință se confirmă prin folosirea sintagmei *de/din vânt* cu sensul de ‘boală’ (Purdela Sitaru 1999: 155). Denumirea *copil din vânt* ‘copil din flori’ nu este singurul caz de lexicalizare a legăturii pe care vorbitorii o stabilesc între copiii ilegitiimi și boli. Într-o localitate din Muntenia, copilul din flori poartă numele *din apucături* (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 142, pct. 771). În DA, cuvântul *apucătură* este înregistrat cu sensurile ‘răceală’, ‘colici’ și ‘boală venită din argint-viu dat, din dușmănie, într-o băutură’. Analogia dintre sarcina nedorită și boală se află și la originea denumirii bănățene *copil din găsât* ‘copil din flori’, întâlnită chiar în aceeași arie cu denumirea *copil din vânt* ‘copil din flori’ (NALR–Ban. II, harta 173, pct. 58). După cum rezultă din DA și din atlasele lingvistice regionale, verbul *a găsi* și cuvintele derivate de la acesta apar în contexte asociate cu sfera semantică a maladiilor (DA, s.v. *a găsi*, NALR–Olt. I,

harta 146, pct. 959, 968; ALRR–Munt. și Dobr., harta 112, pct. 892, cf. DGS, s.v. *găseală*).

În DLR se menționează că vârcolacii sunt fie ființe fabuloase despre care se crede că mănâncă luna și soarele, fie animale sau oameni care au murit nebotezați (DLR s.v. *vârcolac*). Ion Taloș menționează, de asemenea, printre ființele care se prefac în vârcolaci, pe copiii care au murit înainte de a fi botezați sau pe cei rezultați din legături incestuoase (Taloș 2001: 184).

Constatăm că absența botezului este asociată cu situația bastardului și în domeniul cultural catalan, chiar dacă în această zonă a României fenomenul în discuție nu are implicații în domeniul mitologiei populare. În acest sens, ne putem gândi la datele furnizate de ALC, potrivit cărora într-o localitate din estul Cataloniei, denumirea uzuală a bastardului (*bort*) este completată de următoarea explicație: ‘que no està batejat’ (care nu este botezat) (ALC III, harta 490, pct. 176).

Acest comentariu are, probabil, legătură cu infanticidele comise chiar de mamele copiilor ilegitali sau de rudele lor, înainte ca pruncii să fie botezați. În viziunea făptașilor, care sperau să evite, astfel, orice explicație datorată comunității, crima trebuia săvârșită înaintea botezului, întrucât acesta ar fi avut rolul de a oficializa nașterea copilului. Astfel de atrocități sunt atestate în spațiul rural românesc, unde copiii nelegitali erau omorâți și îngropați de mamele lor în afara cimitirului (Taloș 2001: 99).

Rămânând nebotezați, copiii nedoriti intră în categoria copiilor care s-au născut morți sau care au murit din cauze naturale, înainte de a se creștina. Aceasta este și ideea pe care o sugerează câteva dintre denumirile dialectale ale copilului nebotezat. În punctele 243 și 345, copilul nebotezat poartă numele de *pricolici* (ALR I/II, harta 215). Așa cum am arătat mai sus, aceeași denumire are rolul de a desemna ‘copilul din flori’. În punctele 65, 672 și 680 din ALR, copilul nebotezat poartă chiar numele specific copilului din flori: *bitanc* și *băistruc* sau *baiăstruc de fată mare* (*ibid.*). Comunitatea rurală nu îi recunoaște pe copiii născuți în afara căsătoriei sau pe cei care nu au primit botezul. În consecință, și unii și ceilalți poartă numele de *nelegiuit* sau de *străin*. Credința că pruncii nebotezați sunt nelegiuiți este mai pregnantă decât în cazul copiilor din flori, după cum arată următoarele denumiri dialectale: *fârî leaji*, *nelegiuit* ‘copil nebotezat’ (*ibid.*, pct. 445, 498, 600, 618).

Acest lucru se explică prin faptul că, potrivit credințelor populare, chiar și copiii din flori care au fost uciși la naștere se pot mântui dacă sunt botezați simbolic de cel care le aude strigătul (Taloș 2001: 99). Copiii care rămân însă nebotezați se transformă în moroi (*ibid.*). Ca dovadă, cuvântul *moroi* este înregistrat în ALR, cu sensurile ‘copil care se naște mort’ sau ‘copil care moare nebotezat’ (ALR I/II, harta 215, pct. 378 și 214).

În câteva localități din nordul și vestul țării, denumirile copilului nebotezat evocă alte două personaje supranaturale: *duh niecurat*, *diávol* (*ibid.*, pct. 61, 359, 361). Asemănătoare cu aceste denumiri sunt răspunsurile: *nu-i curat*, (punctul 96)

și *nu-i curiețât*, din Transilvania (*ibid.*, pct. 341). Într-o localitate din Muntenia (*ibid.*, pct. 795), pruncul care nu se botează este considerat *spurcat*. Credința că pruncul rămas nebotezat este osândit în lumea de dincolo transpare și în sardă, unde au fost înregistrate cuvintele *diàulu* ‘diavol’, ‘copil nebotezat’ și *un anima muda* ‘un suflet mut’, ‘copil nebotezat’ (ALI VII, harta 666–MN).

După cum am arătat mai sus, sintagma *prunc străin* desemnează ‘copilul din flori’. Cuvântul *strein* este înregistrat, de exemplu, ca denumire a copilului nebotezat în punctul 595 din ALR. Nefiind acceptat în sânul comunității din care face parte, noul-născut este asimilat celorlalte grupuri etnice sau religioase. El este *calvin*, *jîdan*, *uvreu*, sau *turc* (*ibid.*, punctele 278, 508, 516, 06, 690, 727, 786, 792, 796). Copilul este considerat astfel un intrus, iar venirea lui pe lume este comparată cu atacul armat al unor dușmani. Este grăitor în acest sens următorul comentariu: „Când naște femeia, se zice: păziți c-a venit turcii” (*ibid.*, pct. 926).

Uneori, comunitatea străină din care face parte pruncul nebotezat este definită vag, prin denumiri de tipul *păgân* sau *în leajea păgânească* (*ibid.*, punctele 320, 341 și 461). Alteori, copiii necreștinați sunt excluși chiar din rândul oamenilor. Într-o localitate din Transilvania, copilul nebotezat este numit *liliac* (*ibid.*, pct. 138), iar în Moldova (*ibid.*, pct. 590), aceeași ființă este desemnată prin cuvântul *câni*. În notele de la harta *Copil nebotezat*, se precizează că, la aromâni, sintagma *cîni pîngăn* desemnează atât câinii de la stână, care se furișează și ling vasele, cât și oamenii care vin și fură (*ibid.*, pct. 09). În Muntenia, apariția lupului este semnalată prin intermediul următorului avertisment cu valoare tabuistică: “uite mă păgănu” (*ibid.*, pct. 808). Probabil că nu întâmplător liliacul și lupul sunt asociați cu pruncul nebotezat. Liliacul este o făptură a nopții și a întunericului, în timp ce lupul ne duce cu gândul la credințele legate de pricolici, amintind încă o dată de motivația semantică a uneia dintre denumirile discutate mai sus. Ca denumire a lupului, cuvântul *păgân* poate să evoce totodată o credință precreștină de origine totemică. Cât privește analogia pe care vorbitorii o stabilesc între păgâni și câini, aceasta are, la bază, cel mai probabil, tot asocierea dintre păgâni și lupi, din moment evoluția semantică ‘păgân’ → ‘câine’ a fost înregistrată în preajma stânei.

De reținut este faptul că și în dialectele italiene sau în sardă copilul nebotezat și etniile necreștine cu care aceste populații au intrat în contact se identifică. Ilustrative în acest sens sunt următoarele cuvinte dialectale: *ebréo* ‘evreu’, ‘copil nebotezat’, *moro* ‘maur’, ‘copil nebotezat’; *turku* ‘turc’, ‘copil nebotezat’ (ALI VII, harta 666–MN).

2. Cuvinte utilizate cu sensul ‘(copilul) tresare (din somn)’

Materialul dialectal înregistrat în atlasele lingvistice românești ne sugerează și alte reflecții privitoare la raportul dintre limbajul popular și credințele magico-religioase. Într-o localitate din sud-estul Munteniei, vorbitorul anchetat a oferit o informație etnografică în locul denumirii dialectale așteptate. Această denumire ar

fi trebuit să desemneze gestul copilului care tresare în somn și corespunde întrebării 529, din Chestionarul NALR: «Ce zici că face copilul noaptea când doarme și visează ceva urât?». Răspunsul dat de informator în punctul 778 a fost: *îl mângâie maica domnului* (ALRR–Munt. și Dobr. II, harta 145). Același răspuns figurează și în notele care însoțesc denumirile înregistrate în alte localități din Muntenia (*ibid.*, pct. 814, 830, 834, 869. 835).

Intervenția Maicii Domnului este asociată cu iminența unui pericol. Pentru a ne convinge de acest lucru, trebuie să reflectăm, pe de o parte, la modul în care a fost formulată întrebarea și, pe de altă parte, la comentariul unuia dintre vorbitorii anchetati: „vorba din bătrâni: trecu moartea pe lângă el” (*ibid.*, pct. 835).

Sub un nume diferit, figura Maicii Domnului este evocată și în alte zone ale României. Într-o comună din Oltenia, informatorul a răspuns: „îl mângâie maica preceastă” (NALR – Olt. II, harta 170, pct. 979). În Banat, tandrețea pe care Fecioara Maria i-o arată copilului nu mai are rolul de a-l ocroti, ci de a-l înveseli: „Când râde în somn, se spune că îl mângâie maica precistă” (NALR – Ban. II, harta 177, pct. 49). Aceeași credință a fost atestată de Sim. Fl. Marian în Țara Românească (Marian 1892: 373).

De altfel, în tradiția românească, binefacerile Maicii Domnului se află în strânsă legătură cu mamele și copiii mici. Sfânta Maria este chemată în ajutor de femeile care nasc cu dificultate (*ibid.* : 44). Numele ei este menționat, de asemenea, în rugăciunile și în descântecele folosite pentru a vindeca o boală care se manifestă foarte frecvent în copilărie. Este vorba de epilepsie sau de *ceasu rău cu spăriatu (răul copiilor)* (*ibid.*: 382–384).

III. CÂMPUL SEMANTIC AL BOLILOR

Întrucât denumirile românești ale bolilor au făcut obiectul unei ample cercetări în lucrarea Mariei Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, nu vom semnala decât câteva aspecte în legătură cu această chestiune.

După cum se știe, epilepsia este reprezentată în spațiul românesc, precum și în alte culturi, ca manifestare a spiritelor necurate. Acest fenomen are legătură cu un aspect care, potrivit Mariei Purdela Sitaru, definește concepția etnoiatică în general. Este vorba de faptul că, în mentalitatea populară, „cauzele care provoacă boala sunt întotdeauna externe” (Purdela Sitaru 1999: 155).

Comparând numele italiene ale epilepsiei cu denumirile echivalente semantic din graiurile dacoromâne, Federica Cugno constată că doar cele din urmă au păstrat motivațiile semantice care amintesc în mod direct de aspectul demonic al bolii (Cugno 2011: 169). Alături de sintagma *buală drăciască* ‘epilepsie’, pe care lingvista amintită o menționează în sprijinul afirmației sale, întâlnim o altă denumire construită după același model structural și semantic: *boala dievolească*. Aceasta este consemnată în punctul 821, din ALRR–Munt. și Dobr. I (harta 115),

și în punctul 255 din ALRR–Trans. II (harta 215). Motivația bazată pe *identificarea* dintre boală și monștri se află și la originea locuțiunii maramureșene: *il calcă boala* ‘se îmbolnăvește (suferă) de epilepsie’ (ALRR–Mar. I, harta 167, pct. 232). În două localități, una din Moldova și alta din Oltenia (pct. 660 și 937), boala se confundă cu duhurile necurate sau cu diavolul: *duh rău* ‘epilepsie’, *izdat* ‘diavol’, ‘epilepsie’ (NALR–Mold. și Bucov. I, harta 106, NALR–Olt.I., harta 146).

În Muntenia și în Moldova, denumirile înfricoșătoare sunt înlocuite uneori de sintagme eufemistice, care sunt menite să conjure sau să îndepărteze maladia. Este cazul expresiilor *ducă-se pă pustiu* (cu variantele *ducă-să pi pustii*, *ducă-să-n pustii*) și *doamne ferește* (*a da doamne ferește!*, *boala aia doamne ferește*). După cum remarcă Maria Purdela Sitaru, unele dintre cuvintele care substituie numele tabu sunt denumiri „aluzive care exprimă evaziunea, ocolirea, redarea învăluită a adevărului neplăcut reprezentat de starea de boală” (Purdela Sitaru 1999: 164). În această categorie intră substantivele eufemistice, adjectivele care evocă aspectul negativ al bolilor și anumite pronume. Printre cuvintele de origine pronominală care desemnează boli se numără și denumirile *alte alea* sau *iele* (*ibid.*). Pronumele *alte alea* face parte din structura expresiei *dă-ntr-alcili*, întâlnită într-o localitate din Banat cu accepția ‘se îmbolnăvește de epilepsie’ (NALR–Ban. I, harta 152, pct. 3).

Pronumele *iele* sau *dânsele* se află în componența a două sintagme, folosite, atât în Transilvania, cât și în Moldova, cu accepția ‘reumatism’: *dintruiele* (cu variantele *întruiele* și *boală dintruiele*) și *buala di dânsili* (ALRR–Trans., harta 213, pct. 248, 256, 264, 265, 267, NALR–Mold. și Bucov.I, MN 43, pct. 582).

Într-o localitate din Maramureș denumirea *dintruiele* desemnează infirmitatea de care suferă oamenii schilozii (ALRR–Mar. I, harta 167, punctul 235). Această informație trebuie corelată cu două aspecte. Pe de o parte, ființele supranaturale numite *iele* sunt considerate responsabile, printre altele, de apariția bolilor care se manifestă prin invaliditate sau prin dureri localizate la nivelul membrelor. Printre aceste afecțiuni se numără reumatismul, despre care am amintit mai devreme, și paralizia (Purdela Sitaru 1999: 156, DA). Pe de altă parte, în mai multe puncte din atlasele regionale, denumirile folosite dialectal cu accepția ‘schilod’ pun în evidență caracterul genetic al infirmității: *schilog din născari*, *pocit din naștere* 819, 821, 826; *uom pocit din naștere* 698 (NALR–Mold. și Bucov., harta, pct. 548, 609; ALRR–Munt. și Dobr. I, harta 111). Acest aspect este, de altfel, explicabil prin modul în care a fost formulată, în Chestionarul NALR, întrebarea care corespunde sintagmelor precedente: „Cum zici că este omul care are mâinile sau picioarele înțepenite ori strâmbe din naștere?” Am putea stabili o legătură între această observație și faptul că ielele sau zânele sunt asociate, în conștiința colectivă, cu ursitoarele, care, după cum am văzut mai sus, poartă numele de *poșitori* și au puterea de a mutila copiii la naștere.

Într-o localitate din Banat, sintagma *îi luat dă hale* evocă simptomele specifice variolei. Totodată cuvântul *hală* sau *ală* desemnează fie balaurii sau

duhurile rele „ce se fac pe cer în timpul ploiei”, fie „vântul turbat” care se dezlănțuie (ALRR–Sinteză II, harta 306, pct. 89).

Dacă, în imaginarul colectiv, maladiile sunt provocate de către duhurile necurate, atunci cei mai fragili se dovedesc a fi oamenii păcătoși sau cei care nu au fost supuși unui ritual de purificare spirituală. Credința că bolile sunt o urmare a păcatului se reflectă atât la nivelul denumirilor, cât și la nivelul comentariilor extralingvistice care însoțesc răspunsurile vorbitorilor. Elocvent în acest sens este faptul că substantivul *păcat* desemnează ‘epilepsia’ într-o localitate din Muntenia, iar adjectivul *păcătuos* este întrebuințat cu sensul ‘bolnăvicios’ (ALRR.–Munt. și Dobr. I, harta, 115, pct. 761; NALR–Mold. și Bucov. I, harta 93, pct. 607). În notele de la harta 115 din ALRR–Munt. și Dobr. I s-a precizat că cei care jură strâmb se îmbolnăvesc de epilepsie (ALRR–Munt. și Dobr. I, harta 115, pct. 830).

Amintind de credința că diavolul își poate găsi sălaș în corpul omenesc, sintagma *îi casa răului* apare, într-o localitate din Crișana, ca denumire a persoanelor predispuse la îmbolnăvire (ALRR–Sinteză II, harta 289, pct. 161).

Potrivit unei informatoare din localitatea muntenească Radovanu, copiii care nu s-au botezat încă riscă să se îmbolnăvească de epilepsie. După spusele aceleiași informatoare este recomandabil ca în perioada de dinaintea ritualului creștinesc pruncul să fie protejat de mătură și cuțit (TDM III: 552).

CONCLUZII

Pe baza materialului dialectal prezentat în acest articol, am putut semna o serie de corespondențe extrem de interesante între domeniul credințelor populare și anumite cuvinte dialectale românești. Textele dialectale și atlasele lingvistice românești impresionează nu numai prin expresivitatea lexicului înregistrat, ci și prin bogăția, diversitatea și caracterul inedit al informației etnografice pe care o pun la dispoziția cercetătorului. Relevante în ceea ce privește imaginarul colectiv sau mentalitatea vorbitorilor se dovedesc a fi cuvintele polisemantice, expresiile, comentariile extralingvistice și chiar și gesturile vorbitorilor.

Caracterul arhaic al credințelor care stau la originea cuvintelor și expresiilor românești prezentate în acest studiu a fost pus uneori în lumină prin comparația cu elementele de limbă și cultură consemnate în diverse zone ale Europei.

Pentru a valorifica la maximum potențialul lingvistic și etnografic al materialelor dialectale românești, am încadrat termenii analizați în câmpuri lexico-semantică. Dincolo însă de aceste limite rigide, putem observa că lexicul românesc de origine magico-religioasă pare să se fi constituit, prin analogie cu planul ideologic, în funcție de patru criterii esențiale care guvernează viața omului: nașterea, căsătoria, bolile și moartea.

BIBLIOGRAFIE

- ALR I/II – *Atlasul lingvistic român*. Partea I, vol. II, de Emil Petrovici, Muzeul Limbii Române, Sibiu, Leipzig Otto Harrassowitz, 1940.
- ALC III – *Atlas Lingüístic del domini català*, de Joan Veny și Lidia Pons I. Grier, vol. III, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2006.
- ALI VII – *Atlante linguistico italiano*, vol. VII, redatto da L. Massobrio (direttore), G. Ronco (caporedattore), M. Rivoira (caporedattore aggiunto) et al., Torino, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 2008.
- ALRR–Ban.I, II – *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, 1969, 1997.
- ALRR–Mar. I – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, vol. I, de Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, București, 1969.
- ALRR–Munt. Dobr. – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, vol. I–II, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, 1996–1998.
- ALRR–Sinteză II – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. II, coord. Nicolae Saramandu, colectiv redacțional: Verginica Barbu Mititelu, Mihaela-Mariana Morcov, Manuela Nevaci, Carmen-Ioana Radu, Daniela Răuțu, Dana Mihaela Zamfir, București, 2012.
- ALRR–Trans. II – *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, vol. II, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, București, 1997.
- Bălțeanu 2001 – Valeriu Bălțeanu, *Dicționar de divinație populară românească*, București.
- Cugno 2011 – Federica Cugno, *Sui nomi dialettali delle malattie : alcune concordanze italo-romene*, în *Studii de dialectologie, istoria limbii și onomastică. Omagiu domnului Teofil Teaha*, București, p. 159–174.
- DA – Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1948.
- DGS – *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha. Coordonator: Maria Marin, București, vol. I (literele A–C), 2009; vol. II (literele D–O), 2010; vol. III (literele P–Z), 2011.
- DLR – Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă, București, 1965–2010.
- Evseev 2000 – Ivan Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara.
- Ghinoiu 2001 – Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicționar*, București.
- HEM 1 – Bogdan-Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae, Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*, 1, București, 1972.
- Moreira 1934 – Joan Moreira, *Del Folklore Tortosí*, Tortosa, 1934.
- Marian 1892 – S. Fl. Marian, *Nașterea la români. Studiu etnografic*, București.
- Marian 2000 – S. Fl. Marian, *Mitologie românească*, București.
- Morcov 2013 – Mihaela Mariana Morcov, *Un sens inedit al cuvântului soartă (soarte)*, în *Ieud – străveche vatră de cultură românească*, Cluj-Napoca, p.143–154.
- ALRR–Ban.I, II – *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Banat*, sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, 1969, 1997.
- NALR–Criș. – *Noul atlas lingvistic român. Crișana*, vol. I, de Ionel Stan și Dorin Urițescu, București, 1996.
- NALR–Mold. și Bucov. I, II – *Noul atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I, II, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, București, 1987, 1997.
- NALR–Olt. I, II – *Noul atlas lingvistic român pe regiuni. Oltenia*, vol. I, II, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, 1967, 1970.

- Ожегов 1973 – С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Советская энциклопедия, Москва.
 Purdela-Sitaru 1999 – Maria Purdela-Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Timișoara.
 Taloș 2001 – Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar*, București.
 TDM III – *Texte dialectale. Muntenia III*, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, București, 1976.
 TDO – *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia, Coșuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeria Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.

CROYANCES POPULAIRES ROUMAINES REFLÉTÉES DANS LES MATÉRIAUX DIALECTAUX

RÉSUMÉ

Dans cet article nous nous sommes proposé de mettre en évidence le rapport entre les croyances populaires roumaines et certains vocables enregistrés dans les atlas linguistiques et dans les recueils de textes dialectaux. Trois champs sémantiques ont été essentiellement analysés: le champ sémantique de la naissance, le champ sémantique de l'enfant et de l'enfance et le champ sémantique des maladies. L'étude de ces derniers démontre que le lien entre le domaine magico-religieux et le vocabulaire dialectal roumain se dévoile surtout au niveau des désignations qui n'évoquent pas obligatoirement de référents associés au domaine surnaturel (c'est le cas de l'enfant illégitime, du placenta ou des maladies). Les résultats de l'analyse ont dépassé de loin nos attentes, car ils nous ont permis d'observer non pas des correspondances isolées, mais des lignes définitoires de la conception philosophique du peuple roumain, reflétées en parallèle par les croyances populaires et par le vocabulaire magico-religieux. Dans le patrimoine spirituel roumain des croyances anciennes se sont conservées, dont il est possible de relever les réminiscences ailleurs en Europe. Il y a une interdépendance entre la vitalité que ces croyances ont connues dans l'espace culturel roumain et l'expressivité du vocabulaire roumain magico-religieux. Ce sont cette expressivité et cette richesse lexicale qui rendent le roumain unique, du moins dans l'ensemble des langues romanes.

Nous pouvons d'ailleurs observer que le matériel dialectal roumain joue non seulement le rôle de confirmer ce que nous savions déjà sur les croyances populaires anciennes, mais aussi d'ouvrir des pistes nouvelles dans la recherche ethnographique.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
al Academiei Române